

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
NAVOIY DAVALT PEDAGOGIKA INSTITUTI
JISMONIY TARBIYA FAKULTETI
“JISMONIY TARBIYA NAZARIYASI VA SPORT TURLARI” KAFEDRASI**

**“JISMONIY MADANIYAT TARIXI VA UNI O'QITISH METODIKASI”
FANIDAN
3 KURS A-1 GURUH TALABASI RAJABOVA DILOROMLING**

“Yangi davrda jismoniy tarbiya”

mavzusida yozgan

KURS ISHI

Ilmiy rahbar: p.f.n. A. Q. Nurullayev

Navoiy – 2013 yil

R E J A:

1. NEMIS FILANTROPLARINING PEDAGOGIK TAJRIBASI
2. GIMNASTIKA TIZIMLARI
3. SHVESIYA GIMNASTIKA TIZIMI.
4. FRANSUZLAR GIMNASTIKA TIZIMI.
5. «SOKOL» GIMNASTIKA TIZIMI.
6. SPORT - O'YIN TIZIMLARI.
7. BUYUK BRITANIYADA SPORT-O'YIN TIZIMI.
8. AQSHDA SPORT VA O'YINLAR.
9. HARBIY, SKAUT VA BOSHQA TASHKILOTLARDA
SPORT.
10. ISHCHI SPORTINING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISHI.
11. JISMONIY MADANIYATDA REKREASION HARAKATLAR.
12. HAVASKORLIK VA PROFESSIONAL SPORT
13. XULOSA
14. ADABIYOTLAR RO'YXATI

KIRISH

Yer yuzada ijtimoy-madaniy turmushning tubdan o'zgarishi o'rta asrlarga kelib bog'lanadi. Osiyo, Amerika, Afrika qit'alaridagi ilg'or madaniyat vakillari jismoniy tarbiyani inson xayotining uzviy omili ekanligini isbotlashga xarakat qildi. Natijada jismoniy tarbiya vositalarini oilaviy hamda maktab tarbiyasida qo'llanishga erishishdi. Erishilgan ilg'or tajribalar davlatlardan-davlatlarga, qit'alardan-qit'alarga tarqatdi, ya'ni qilichbozlik, o'q otish, kurash, aravada poyga, suzish kabi o'nlab o'yin-mashqlar xalkaro miqyosda qo'llanila boshladi. Bu jihatlar Germaniya, Fransiya, Italiya, Rossiya, Xitoy Yaponiya, AQSh va boshqa ko'p davlatlarda jismoniy tarbiyaning rivojlanishi hamda keyinchalik milliy sport turlarining yuzaga kelishiga sabab bo'ldi.

Yuqorida qayd etilganidek, jismoniy tarbiya jaxonshumul tarixiy ahamiyat kasb etadi. Shu sababdan o'tgan davrlardagi xalkaro jismoniy tarbiya tarixan eng muhim bo'lgan sanalarni tilga olish maqsadga muvofiqdir.

YANGI DAVRDA JISMONIY TARBIYA

XVI-XIX asrlardagi burjua inqilobi feodal tuzumining asosini buzib-yanchib tashladi va kapitalizmning g'alabasini ta'minladi. Bu davrda tabiatshunoslikka doir juda ko'p ilmiy kashfiyotlar qilindi. Moddiy dunyoning barqarorligi va g'ayri-tabiiy kuchlarning yo'qligi haqidagi fikrlarga olib keldi. Odamning aql, irodasi va jismoniy fazilatlarining namoyon bo'lishida tarbiya natijasi ko'rina boshladi. Bu holda insonning pedagogikaga bo'lgan qiziqishi ortishiga va jismoniy tarbiyaning nazariy asoslari amalda bajarilishiga sabab bo'ldi. Jon Lokk (Angliya), Jan Jak Russo (Frasiya), Iogann Pestalossi (Shveysariya)ning pedagogik qarashlari hamda XVIII asrning oxiridagi nemis filantroplarining pedagogik tajribasi jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotning taraqqiy qilishiga katta ta'sir etdi.

Jon Lokk (1632-1704) ingliz burjua inqilobi davrining ko'zga ko'ringan faylasufi, pedagogi bo'lgan. O'sha vaqtlarda ingliz burjuaziyasi o'z mustamlakachilik hukmdorligini kengaytirib borar va metropoliyalardagi siyosiy hokimiyat uchun kurashar edi. Ingliz burjuaziyasi faqat o'z metropoliyalaridagina emas, balki chet el mamlakatlarida ham faol harakat qilishga o'z mollarini zo'rlik bilan o'tkazishga, zarur bo'lganda esa, kam taraqqiy etgan mamlakat xalqlarini bostirishga va o'ziga bo'ysundirishga qodir bo'lgan.

Lokk o'z falsafiy qarashlarida ingliz burjuaziyasi va unga qo'shilgan dvoryanlarning manfaatini ifoda qildi. U kishining ichki va tashqi tajribasini bilish manbai deb hisoblaydi. Uningcha, tashqi tajriba bevosita mavjud bo'lgan tashqi moddiy dunyo bo'lib, u kishi tomonidan sezgi a'zolari (tasavvuri) orqali idrok qilinadi. Ichki tajriba esa inson

qalbining faoliyati (refleksi) demak, «Bu ikki manba sezgi obykti sifatida yagona mohiyatni tashkil etadi, barcha g'oyalarimiz ana shu mohiyatdan boshlanadi», - deb e'tirof etgan Lokk. Sezish a'zolarini (sezish, hid bilish, ko'rish, eshitish) takomillashtirish, harakat a'zolarini (qul, oyoq) o'stirish, tanani chiniqtirish, foydali amaliy ko'nikmalar (suzish, otda yurish, eshkak eshish, qilichbozlik, o'q otish) hosil qilish, jismoniy kuchlarni yuqori darajada ishga solish uchun iroda kuchi va qobiliyatni kamol toptirish zarurligini ishonchli dalillar bilan isbotlab bergan. Bu g'oyalar o'sha davr ingliz maktablaridaga jismoniy tarbiyaga kuchli ta'sir etgan.

XVIII asrda fransuz ma'rifatchilari Didro, Gelvesiy, Golbax, Russo va boshqalar inson shaxsining shakllanishida tashqi muhitning hal qiluvchi roli to'g'risidaga ta'limotni taraqqiy ettirishdi.

Jan Jak Russo (1712-1778) hususiy mulkni kishilar tengsizligining asosiy sababi deb hisobladi. Shu sababdan u bu sohada mulkchilikni cheklash tarafdori edi. Russoning «Emil yoki tarbiya» kitobida kishini tabiatga muvofiq ravishda individual tarbiyalash g'oyasi olg'a surildi. Bu fransuz burjuaziyasi xohishiga muvofiq kelar edi.

Russoning fikricha, inson erkin bo'lib to'g'iladi, lekin u yo'rgakdalik chog'idayoq, dastlab o'z odatlarining quliga, so'ngra esa jamiyat quliga aylanadi. Hyech qanday odatlarga ega bo'lmaslik – eng yaxshi odatdir. «Tana jondan ilgari tug'iladi, shuning uchun dastlab tana to'g'risida g'amxo'rlik qilish kerak, bu har ikala jins uchun ham umumiy bo'lgan tartibdir», - deydi u.

Russo jismoniy tarbiyani tabiiy ozod insonni tarkib toptirishning asosi, deb hisobladi. Bunda aqliy va mehnat tarbiyasini qo'shib olib

borish zurligini o'qtiradi. U keng xalq ommasining emas, balki mayda burjua sinfining tarbiyasi to'g'risida g'amxo'rlik qildi.

Shveysariyalik buyuk pedagog-demokrat **Iogann Pestalossi** (1776-1827) xalq maorifi g'oyasini quvvatladi. U tarbiya asosini odamning tabiiy qobiliyatlarini o'stirishdan, tarbiya maqsadini odamning ma'naviy qiyofasini tarkib toptirishdan iborat, deb bildi. Uning fikricha, tana faoliyati harakatlarda namoyon bo'ladi, harakatlar esa bo'g'inlar tuzilishi va harakatchanligiga bog'liqdir. U bo'g'inlar uchun gimnastika elementlarini ishlab chiqdi. Bunda barcha harakatlar o'z mazmunini topgan edi. Pestalossi elementlar gimnastika o'ziga xos «mehnat malakalari alifbosi» deb hisobladi, ya'ni ko'tarish, irg'itish yoki uloqtirish, aylantirish, urish va h.k. qilishga o'rgatish zarur deb topdi.

XVIII asrning 70-80 yillaridan German davlatlarida yangi yo'nalishdagi maktablar paydo bo'ldi. Bular filantrop (insonparvarlar) ochgan maktablar edi. O'qituvchilar bunday maktablarda akademistlar, pedagogistlar va famulyantlar kabi guruhlar bo'linishgan. Akademistlar – aslzodalar, pedagogistlar – amaldorlar, famulyantlar mehnatkashlarning farzandlari bo'lgan. Bunday tartib filantroplarning feodal tabaqachilik tartiblariga qarshi emasligidan dalolat berar edi.

Filantropinlardagi gimnastikaning mashhur rahbarlari Gerxard Fit (1763-1836) va Geogxnn Guts-Muts (1759-1839) kabilar edi. G.Fit «Jismoniy tarbiya ensiklopediyasi tajribalari» nomli uch tomli kitob yozdi. Kitoblarda jismoniy tarbiyaning qadimgi va o'sha davrlardagi tarixi, uning tarbiyaviy mohiyati aks ettirildi.

I.Guts-Muts «Yoshlar uchun gimnastika» kitobini yozdi (1713). Bu kitobdan Yevropa davlatlarida keng foydalandilar. Chunki muallif

kitobida jismoniy tarbiyaning nazariy va amaliy jihatlarini, ayniqsa, mashqlarning aniq tasviri va ularning usullari bilan qo'shib bergan edi. Tasvirlagan gimnastika mashqlar sirasiga kurash, yugurish, sakrash, uloqtirish, iring'itish, suzish, arqon, shoti, langarcho'p bilan sakrash va daraxtlarga osilib-tirmashib chiqishga doir mashqlar hamda qo'l mehnati, o'yinlar kiradi.

Jismoniy tarbiyaning pedagogik nazariyasi bu davrlarda turli xilda mavjud bo'lgan. Ingliz faylasufi va sosiologi **Gerbert Spenser** (1820-1903) jismoniy tarbiya, aqliy tarbiya va ahloq tarbiyasini qo'shib olib borishni quvvatladi. Shuningdek, nemis faylasufi Fridrix Nixil (1844-199) va boshqalar sport-gimnastika harakatini yangi davrda keng yoyishga xizmat qildi.

Fransuz pedagogi **Jorj Demeni** (1850-1917) fiziologiya va jismoniy mashqlar bo'yicha mutaxassis edi. «Jismoniy tarbiyaning ilmiy asoslari» (1903), «Yoshlar jismoniy tarbiyasi» (1917) kabi kitoblarini yozdi. J.Demeni 1880 yilda Parijda «Muqobil gimnastika» klubini tashkil etdi. U shvedlar, nemislar va boshqa xalqlarning gimnastika tizimini izchil ravishda o'rgandi va tanqid qildi. Olim umumrivojlantiruvchi tabiiy mashqlar (yurish, yugurish, sakrashlar, yuk ko'tarish, osilish, uloqtirish, himoya va hujum mashqlari, qo'l, oyoq, gavda harakatlari va h.k.) bajarishning foydali jihatlarini asoslab berdi, bolalar, yoshlar va xotin-qizlar gimnastikasi tizimini ishlab chiqdi. Bu bilan gavda harakatlarini fiziologiya asoslarga moslashtirish zarurligini ta'kidladi.

GIMNASTIKA TIZIMLARI

XIX asrda iqtisod, siyosat, fan va texnikaning rivojlanishi natijasida jismoniy madaniyat ham rivoj topdi. Ayniqsa, harbiy tayyorgarlikda jismoniy tarbiya vositalari maqsadli ravishda qo'llana boshlandi. Nemislar, shvedlar va fransuzlarning o'zlariga xos gimnastika tizimlari rivoj topdi. Gimnastika tizimi uchun oddiy mashqlargina emas, yengil atletika, suzish, boks, qilichbozlik, harbiy qurolardan otish, va boshqa ko'p mashqlar asos qilib olindi. Bunday tizimlarni ishlab chiqish va amalda qo'llash bo'yicha mutaxassislar paydo bo'la boshladi.

1810 yilda Berlinda «Pestalossi do'stlari jamiyati» qoshida birinchi gimnastika to'garakgi tashkil topdi. Yoshlar harakatiga Fridrix Yan (1778-1852) boshchilik qildi. 1811 yilda Berlin yaqinidagi maydonda o'yinlar tashkil qilindi. Bu joyda gimnastika asbob-uskunolari o'rnatildi.

1812 yil bahoriga kelib tugarak qatnashchilari soni 500 kishiga yetdi. Ularning mashg'ulotlarida gimnastika va harbiy sayohat-mashqlariga keng o'rin berildi.

Yan «Gimnastika» so'zini «Turnkunst» (epchillik san'ati), shug'ullanuvchilarni esa turnerlar deb atadi. Keyingi yillarda turnerlar harakati ancha susaydi. Faqat 1862 yilda barcha turnerlar jamiyatlari Umumgermaniya gimnastika ittifoqiga (Doyche Turner Shaft) birlashdi. Ularning gimnastika tizimida mashqlarni o'rgatish usullari, mashqlar klassifikasiyasi (tasnifi), anatomik-fiziologik xususiyatlari, yuklanma berish me'yorlari bo'yicha yagona talab va nazariya yo'q edi. Adolf Shpiss (1810-1853) maktabdagi gimnastika darslarining tuzilishini

ishlab chiqdi. Uning ta'limoti nemis gimnastika tizimini to'ldirdi va XX asrgacha davom etdi.

SHVESIYA GIMNASTIKA TIZIMI.

Per Ling (1776-1839) o'z hukumatining taklifiga ko'ra German davlatlari va Daniyada jismoniy tarbiyaning ahvoli bilan tanishdi. U 1813 yilda Stokgolmda gimnastika institutini tashkil etdi. Gimnastikaning to'rt turini – harbiy gimnastika, pedagogik gimnastikasi, shifobaxsh gimnastikasi va estetik gimnastikani alohida ajratdi. Bu turlar maktablarda ham o'rgatila boshlandi. Per Lingning o'g'li Yalmar Ling (1820-1886) boshchiligida gimnastika asboblari takomillashtirildi, yangi gimnastika devorchasi, uzun kursilar xari (brevno), langar cho'plar (shest), narvonlar, arqonlar, kon va h.k. yangi usulda yaratildi. Darslar ko'p qismli (12-18) qilib o'tkaziladigan bo'ldi. Shu sababli uni keyingi mutaxassislar, nazoratchilar tanqid ostiga olishgan.

Ta'kidlash lozimki, shvedlarning gimnastika tizimi ko'pgina Yevropa mamlakatlari, hatto Amerika ham keng qo'llanilgan.

FRANSUZLAR GIMNASTIKA TIZIMI.

Fransiyadagi inqilobiy ozodlik urushlari yoshlarning harbiy ishga ommaviy ravishda qiziqishi va yoshlar komandalarining vujudga kelishiga (1771) imkon berdi. Napoleon davrida yoshlar komandalari maktab batalonlariga aylantirilib, hukumat tomonidan quvvatlangan.

Mamlakatda gimnastika joriy qilish polkovnik Fransisko Amorosga (1770-1848) yuklatildi. U 1819 yilda normal fuqaro va harbiy gimnastika maktabini tashkil qildi. Uning «Jismoniy, gimnastika va ahloqiy tarbiyaga doir qo'llanma» (1830) kitobi barcha maktablarga joriy etildi.

Dvoryanlar doirasida qilichbozlik keng rivojlandi. XIX asr o'rtalarida velosiped sporti, golf, kriket, Laun-Tennis, ov, kamondan, to'pponcha va miltiqdan o'q otish turlariga e'tibor kuchaydi.

«SOKOL» GIMNASTIKA TIZIMI.

Chexiyada, so'ngra esa Avstro-Vangriyaning slavyan xalqlari o'rtasida XIX asrning 60-yillarida «Sokol» (Lochin) gimnastika harakati vujudga keldi. Chex burjuaziyasining nemis burjuaziyasi tomonidan siqib qo'yilishi sababli, ular o'z milliy ozodligiga intilib, «Sokol» harakatini yaratdilar. Bu yoshlarning «Sokol» jamiyati tuzilishiga olib keldi. 1871 yilda chexiyada 130 ta «Sokol» jamiyati mavjud bo'lgan. Jamiyatda chex jismoniy tarbiyasining milliy tizimi tarkib topib, ayrimlari nemis gimnastikasiga o'xshagan. Tizimda mashqlarning gavdaga ta'siri emas, balki bajariladigan harakatlarga ko'proq e'tibor berildi. Keyinchalik gimnastika mashqlarining odam sog'ligiga va uning irodasiga bo'lgan ta'sirini e'tirof etib, kitoblar yozishgan. Lekin ularda o'qitish usullari o'z ifodasini topmadi. Shunday bo'lsada, bu nemislar gimnastikasiga nisbatan ancha boy va uslubiy jihatdan ancha mukammal bo'lgan. E'tiborli tomoni shundaki, o'qituvchilar ba'zi mashqlarni o'n martalab takrorlash o'rniga murakkab mashqlar majmuini (kompleks) bajartirish yo'llariga o'tdilar.

Chexlar saf mashqlari va kiyimlarga juda katta e'tibor berishgan. Gavda va oyoqlarning nozik, aniq va tashqi ko'rinishi go'zal harakatlarigina amalda qo'llanilgan. Gimnastika juda ham ziynatli qilish uchun har xil buyumlardan: tayoqlar, sharflar, qadimiy qurol turlari nayzalar, qalqonlar va h.k.dan foydalanishgan.

Turnik, qo'sh cho'plar (brusya), konda bajariladigan mashqlar, shuningdek, erkin mashqlar musiqa jo'rligida bajarilib, turli buyumlar yordamida ijro etiladigan mashqlar, piramidalar, akrobatika mashqlari sinchiklab ishlab chiqilgan. Ular qo'yidagi to'rt guruhga ajratilgan.

1. Asboblarsiz bajariladigan mashqlar – erkin mashqlar va h.k.
2. Asboblarda bajariladigan mashqlar – buyumlar bilan va asboblarda bajariladigan mashqlar.
3. Guruh bo'lib bajariladigan mashqlar – piramidalar, o'yinlar.
4. Harbiy mashqlar – qilichbozlik, kurash, mushtlashish (boks) mashqlari.

«Sokol» gimnastikasining asosiy muallifi, mashqlarning asosiy texnikasi va usullarini ishlab chiqqan kishi estetika professori Miroslav Tirsh (1832-1884) edi.

Shunday qilib, yangi davrda gimnastikaning pedagogik, uslubi va tashkiliy asoslari yuzaga keldi hamda rivoj topdi.

SPORT - O'YIN TIZIMLARI

Sport-o'yinlar tizimi gimnastika tizimi qatorida jahondagi juda ko'p mamlakatlarda tashkil topdi. Ularning tashkiliy va uslubi shakllari o'ziga xos tamoyillarda tarkib topdi. Uning asosida musobaqalar uchun mo'ljallangan va yaxshi natijalarga erishishni ko'zda tutgan mashqlar ifodalangan edi. Tizim turli mamlakatlar xalklarining turmush sharoitida uchraydigan xilma-xil mashqlar va o'yinlarni o'zida mujassamlagan. Shahar va qishloqlarda o'tkaziladigan bayramlarda kurashchilar, mushtlashuvchilar, akrobatlar, qilichbozlar, yugurish va sakrash ustalari,

polvonlar o'z mahoratlarini namoyish qilishgan. Shimoliy mamlakatlarda chang'ida va konkida uchish musobaqalari rasm bo'lgan.

Shahar va qishloqlarning atoqli kishilari orasida otda yurish, qilichbozlik, golf o'yini, kriket, kamon va to'pponcha o'q otish, turli xil ovlar ancha rivojlangan. Shu davrda professional kurashchilar, bokschi, giryalar (tosh) ko'taruvchilar, akrobatlarning uchrashuvlari, bahslari boshlangan. Ko'pgina davlatlarda o'quv yurtlari (maktablar, kollejlari, universitetlar) tashkil qilinib, ularda akademik sport va sport o'yinlari rivojlantirishga rahnamolik kuchaygan edi.

BUYUK BRITANIYADA SPORT-O'YIN TIZIMI

XVII asr o'rtalaridagi burjua inqilobi natijasida buyuk Britaniyada iqtisodiy, siyosiy va madaniy rivojlanish yuzaga kelib, u yirik kapitalistik mamlakatga aylandi. Shu tariqa Buyuk Britaniyada boshqa mamlakatlarga nisbatan avvalroq sport-o'yin tizimi shakllandi. Boshqa mamlakatlarni bosib olish, mustamlakachilik yo'li bilan o'z boyligini oshirdi va davlatni mustahkamladi. Bunda ulkan dengiz floti va harakatchan ekspedisiya bo'limlari (otryadlar) muhim rol o'ynadi. Ular kollejlari, universitetlar va harbiy o'quv yurtlari bitiruvchilaridan iborat edi.

Buyuk Britaniyada sport-o'yinlar tizimining ilk asoschisi Regbi shahridagi kollej direktorii pedagog Tomas Arnald (1795-1842) hisoblanadi. U o'z faoliyatida o'quvchilarning harakatchanligi va faolligini rivojlantiruvchi, qiyin sharoitlarda tezda mo'ljallay olish, qo'rqqanlikni tarbiyalovchi sport turlariga katta e'tibor berdi. Bular jumlasiga yengil atletika, boks, eshkak eshish, suzish, regbi, futbol,

kriketni kiritdi. Uning ta'limoti va tuzgan tizimi mamlakat va chet ellardagi o'quv yurtlarida keng qo'llanildi.

AQSHDA SPORT VA O'YINLAR

Sport- o'yin tizimi AQShda keng tadbiq qilina boshlandi. Pestalosii (XIX asrning 20-30 yillari) ta'limotining yoyilishi sababli mamlakatning turli o'quv yurtlari, universitetlarida jismoniy tarbiya o'qitila boshladi. Shu davrning 20-70-yillarida ba'zi sport klubi tashkil etilib, musobaqalar o'tkazildi.

AQShning milliy aholisi – hindular orasida turli xil o'yinlar davom etgan. Ular qilichbozlik, kamondan o'q otish, nayza uloqtirish, uzoq masofalarga yugurish, sakrashlar, kurash va boshqa mashqlar bilan doimiy shug'ullanganlar. Shuningdek, Yevropadan, ayniqsa Angliyadan o'tgan sport-o'yinlar AQShga keng tarqaladi.

Aristokartlarning o'z vaziyatlarini mustahkamlab olishlarida sport manfaat keltiruvchi omil bo'lib qoldi. Ular oddiy xalqdan ajralib turish maqsadida sport ishqibozlarining ustavini ishlab chiqadi (Buyuk Britaniya 1864). Bunda oddiy mehnatkashlarning musobaqalarda qatnashishi mumkin emasligi ko'rsatilgan. Faqat XIX asr oxirlarida inqiloblarning kuchayishi sababli, yoshlar sport musobaqalarida cheklangan holda qatnashish imkoniyatiga ega bo'ladilar (Buyuk Britaniya, Fransiya, Germaniya va boshqa).

Keyingi yillar mobayniba bir qator yirik mamlakatlarda gimnastika, sport o'yinlarining ko'pgina turlari shakllandi va rivoj topdi. Bu obyektiv hodisa jamiyat taraqqiyoti qonunliyati mahsuli edi.

HARBIY, SKAUT VA BOSHQA TASHKIOTLARDA SPORT

XIX asr oxiri va XX asr boshida sport-gimnastika harakati rivojlanishida harbiy fanlarning takomillashuvi va harbiy xizmat muddatlarining qisqarishi muhim rol o'ynadi. Ko'pgina mamlakatlarda harbiy xizmat muddati 4-6 yilga kamaytirildi. Bu, o'z navbatida, xizmatchilarni uzluksiz tayyorlab turish va chaqiriqqacha bo'lgan yoshlarning jismoniy tayyorgarligini oshirishni taqazo etdi. Shu sababdan, hukumat harbiy doiradagilarning talablariga asosan maktablar, universitetlar va sport jamiyatlarida jismoniy tarbiyani kuchaytirishga qaror qildi. Eski jismoniy tarbiya tizimlari o'rniga yangi va takomillashgan tizimlar ishlab chiqila boshladi.

Maktablar, universitetlarning o'quv dasturlariga sport va o'yinlar kiritildi. Fransiya, Angliya, AQSh, Shveysariya, Belgiya va boshqa mamlakatlarda ommaviy maktablar qo'atorida «Yangi maktab»lar yuzaga keladi. Bu maktablar internat xususiyatiga ega bo'lib, qiziquvchilarning katta mablag'lari hisobiga faoliyat ko'rsatgan. O'qitish uchun maxsus musobaqalari va o'yinlar tashkil qilingan. Ular shaharlarning eng go'zal va diqqatga sazovor joylarda o'tkazilgan.

XIX asr oxiri va XX asr boshida Angliyada yoshlarni tarbiyalashda skaut bo'limlariga (otryad) katta e'tibor berildi. Bu bo'lim yoshlar tashkiloti hisoblangan. Skaut otryadlarining asoschisi ingliz harbiy generali Baden Pauel (1857-1941) edi.

Burjuaziya yoshlarga o'z ta'sirini o'tkazish maqsadida sport rivojini rag'batlantirishni boshqa tashkilotlarga ham singdiradi.

AQShda 1870 yilda yoshlarning xristian tashkilotlariga sport bilan shug'ullantirish ishlari amalga oshirildi. Bunda shved va nemis gimnastika tizimi mazmuni va usullaridan foydalanildi. O'rgatishda diniy xodimlar ruh (jon), aql va tana majmuidagi tushunchalar asosida sport o'yinlarini qo'lladi. AQSh xristian yoshlar ittifoqining g'oyalari, ish shakllari va usullari Yevropa mamlakatlariga ham yoyildi.

ISHCHI SPORTINING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISHI

Jismoniy tarbiya harakatining yanada kengroq yoyilishida ishchilar sport klubining tashkil qilinishi va rivojlanishi alohida o'rinda turadi. XIX asrning ikkinchi yarmida inqiloblarning ko'payishi va kuchayishi natijasida demokratiyaning amalga oshishiga imkon yaratildi. Bu esa havaskorlik sporti, gimnastika va turistik (sayohat) tashkilotlarning vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Shuningdek, ishlab chiqarish korxonalarining ko'payishi, proletariatning (ishsiz va qashshoqlar) zavod-fabrikalarga ishga jalb etilishi, siyosiy partiyalarning, kasaba uyushmalarining ko'payishi va h.k. ham bunga ko'mak berdi.

Birinchi marotaba 1850 yilda Germaniyada sport tashkilotlari tuzila boshlandi. Lekin reyxstagning 1878 yildagi «Qat'iy qonun»i asosida socialistik partiyagina emas, xatto kasaba uyushmalari va gimnastika klublari ham ta'qib qilindi. «Qat'iy konun»ning bekor qilinishi bilan (90 y.) ishchilar sport tashkilotlari yangidan qad ko'tardi. Shu davrda Berlin, Leypsig va boshqa shaharlarda Ishchilar gimnastika tashkiloti ittifoqining yig'ilishlari bo'ldi. 1813 yilda Germaniya Ishchilar

sport uyushmasi tashkil etildi. XX asr boshlarida bunday tashkilotlar Vengriya, Belgiya, Chexiya, Bolgariya va boshqa mamlakatlarda ham ta'sis etildi.

Tadbirkorlik sport klublari ham muhim ahamiyat kasb etdi. Ular zavod, fabrika va turli muassasalarning rahbarlari tomonidan tashkil etilib, ishchi va xizmatchilarga qaratilgan. Bu faoliyat faqat sport va turizm bilan shug'ullanishgagina qaratilib, qolmasdan, balki ishchi siyosiy partiyalar, oqimlarga qo'shilmasligining oldini olishni ham nazarda tutgan.

Tadbirkorlik sport va gimnastika tashkilotlari Germaniya, AQSh, Angliya, Fransiya va boshqa mamlakatlarda ham vujudga keldi. 1913 yil Gente shahrida (Belgiya) Germaniya, Fransiya, Belgiya, Avstriya mamlakatlarining ishchilar sport tashkilotlari vakillari «Xalqaro ishchilar madaniyat va sport uyushmasi» Markaziy byurosini tuzdi. U 1914 yil fevaraldan boshlab Bryusselda o'z faoliyatini boshladi. Birinchi jahon urushi yillarida bu tashkilot o'z faoliyatini susaytirmadi.

JISMONIY MADANIYATDA REKREASION HARAKATLAR

Rekreasiya – qayta tiklash, sog'lomlashtirish, xordiq chiqarish ma'nolarini bildiradi. Jismoniy madaniyatning taraqqiyotida Rekreasion harakat muhim o'rin tutadi. Chunki u faol dam olishning mujassamlashgan vosita usullaridan hisoblanadi.

Rekreasion jismoniy madaniyat harakatining rivojlanishiga obyektiv sabablar ko'p. Ya'ni zavod-fabrikalar, maktablar va boshqa joylarni qurish uchun joylarni band qilish, shaharlarning kengayishi,

ekologiyaning buzilishi, ishchi va mehnatkashlarning ish vaqtining ko'payishi, dam olish hamda hordiq chiqarishga imkoniyatlarning kamayishidir. Yoshlar o'rtasida ichish, chekish, bezorilik va tartibsizlikning o'sishi ham ularga qarshi tadbirlar olib borishni taqozo etdi. Yana bir tomoni shundaki, fan-texnika taraqqiyoti va ba'zi kishilarning turmush sharoiti faol harakat qilishdan orqada qolib ketdi. Natijada, gipodinamiya hollari rivojlana boshladi. Bularning barcha salomatlikning susayishi va kasalliklarning ko'payishiga olib keldi. Ana shu illatlarning saqlanish yo'lida jismoniy tarbiyadan foydalanish ishlari shakllandi. Bu yillar birinchilardan bo'lib Angliya XIX asrning 70-yillarida harakat qildi va Londonda o'yinlar uchun «Sosialny kavartal» (ijtimoiy xudud) harakatining faollari sayrlar, o'smirlar va katta yoshdagilar bilan o'yinlar o'tkazishdi. XX asrning 80-90-yillarida shunga o'xshash istirohat va ko'ngil ochish boblari AQSh, Germaniya, Polshada (Iordan bog'i) Kanada, Fransiya, Avstraliya, Urugvay va boqsha mamlakatlarda ham bunyod etildi.

Lyuter Gulik. Rekreasion harakatni davlat miqyosida tashkil etuvchilardan biri amerikalik shifokor Lyuter Gulik (1866-1918) hisoblanadi. Bu harakatning mohiyatini ilmiy asoslab berish unga tegishlidir. XIX asr o'rtalaridayoq AQShda «O'yinlar uchun maydonlar kerak» degan harakat mavjud edi. Uning «Sof havo» dasturi asosida bolalar uchun birinchi marotaba o'yinlar uchun maydonlar qurilgan. 1861 yilda Vashington atrofida yozgi dam olish oromgohi qurilgan. Shu davrlarda ilk bor rekreasion klublar vujudga kela boshladi. 1855 yilda sog'liqni tiklash va jismoniy tarbiya Amerika Assosiasiyasi ta'sis etilib, u o'yin maydonlari va sog'lomlashtirish oromgohlarini qurishda yordam

berdi. Shunga o'xshash muassasalar boshqa davlatlarda ham tashkil qilindi. Ular Germaniyada «Yoshlar va kattalarning o'yiniga ko'maklashish Markaziy komissiyasi» Daniyada O'qituvchilar o'yiniga ko'maklashish milliy komissiya Urugvayda – park va sport milliy kengashi, Polshada – yoshlarning o'yini va hordiq chiqarish komissiyasi, o'yinlar va sayrlar bo'yicha Shveysariya jamiyati va hokazodan iborat bo'lgan.

Rekrasiya (sog'lomlashtirish, qayta tiklash) tizimidan yugurish va yurish, suzish va eshkak eshish, chang'i va konkida uchish, gimnastika va velosipeda yurish, xalq o'yinlari va raqslar, piyoda sayohatlar kabi turlar o'rin olgan. Uning dasturida, shuningdek, voleybol, basketbol, qo'l tupi (gandbol), beysbol va boshqa o'yinlr ixchamlashtirilgan qoidalar bo'yicha tashkil qilingan. Gimnastikachilar, akrobatlar, girya (tosh) ko'taruvchilar va boshqalarning namunaviy chiqishlari o'tkazib borilgan.

Uyushmalarda shifokor nazorati va maslahatlari, uqalash (massaj) xizmatlari tashkil qilingan, suv va fiziomuolajalar amalga oshirilgan. shug'ullanuvchilarga madaniy-ma'rifiy xizmatlar uyushtirilgan. Bu harakatning boshida xayriya tashkilotlari (rahm-shafqat va salomatlik, hushyorlik, tabiatni sevuvchilar va h.k. jamiyatlari) turib, mazkur ishlarni boshqarganlar.

Rekreasiya ishlari tijorat (biznes) uchun muhim bo'lgandigi sababli bu faoliyatlarni keyinchalik kommersiya sohasi egallab oldi. Shu jihatdan ham rekreasiya tizimiga faqat shifokorlar, pedagoglar hamkorligigina emas, balki ishlab chiqarish doiralari ham kirib keldi.

Ta'kidlash lozimki, jismoniy tarbiyaning deyarli barcha vositalari va ularni tashkil qilishning o'ziga xos turli usullari sportni rivojlantirish bilan bir qatorda aholining salomatligini yaxshilash, tiklash, rivojlantirishga xizmat qilib kelgan. Buning ilmiy-nazariy asoslari va ijtimoiy-pedagogik mohiyatini o'rganish, erishilgan ilg'or tajribalarni amalda qo'llash barobarida XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida ancha ijobiy ishlar qilinganligi ma'lumdir.

Jahondagi davlatlarning o'ziga xos xususiyatlari, siyosiy iqtisodiy, moddiy tizimlari mavjud. Shu asosda xalqaro miqyosda jismoniy tarbiya va sport bilan shug'ullanishining ham turli yo'nalishlari mavjuddir.

HAVASKORLIK VA PROFESSIONAL SPORT

So'nggi davrda sport keng qanot yozib taraqqiy qila boshladi. Kollejda va universitetlardagi sport keng jamoatchilik doirasiga yoyilib, jismonan chiniqish va faol dam olish vositasiga aylana bordi. XIX asr oxirlarida sport havaskorlik va professional darajasiga chiqib oldi. Bu 1894 yil Parijda havaskorlik sportining tamoyillarini o'rganish va uni keng yoyishga bag'ishlangan Xalqaro Kongressda rasmiy tasdiqlangan.

Havaskorlik sporti. Havaskorlik sportiga maqom (status) berishdan maqsad aristokratik sport doirasidagilar va boshqa sohalardagi sportchilarni chegaralash, o'z navbatida esa jismoniy mehnat bilan shug'ullanuvchi ishchilar, sport sohasidagi mutaxassislar, murabbiylar, pedagoglarga keng imkoniyat yaratib beorishdan iborat edi.

Mehnat jarayonida sport bilan shug'ullanib chiniqish va yana ish haqi olish havaskorlikka ziddir, degan g'oya paydo bo'ldi. Shu sababdan bu jarayon professionallikni yuzaga keltirdi. Shu tariqa klublar tashkil

etilib, havaskorlik sporti harakati rivojlana boshladi. Klublar ham davlat ham xususiy ko'rinishga ega edi. Chunki ishchilardan yig'ilgan a'zolik badallari klub harajatlarini qoplay olmas edi. Avvallari faqat bir sport turi bo'yicha klublar tashkil etildi. Keyinchalik esa bir necha sport turlari (polisport) bo'yicha klublar yuzaga keldi. Shular qatorida sport jamiyatlari tashkil etila boshladi. Sport harakatining rivojlanishi musobaqalarning qoidalarini ixchamlashtirish, rekordlarni rasmiylashtirish, axborotlarni yig'ish kabi faoliyatlarni yuritishni taqozo qildi. Bu, o'z navbatida, avvalo mahalliy va milliy, keyinchalik ba'zi bir sport turlari bo'yicha xalqaro uyushmalarni tashkil qilishga olib keldi, ya'ni ittifoqlar (soyuz), ligalar (yetakchi), federasiyalar (uyushma) yuzaga keldi.

Birinchi milliy uyushma (soyuz) – AQShning beysbol milliy federasiyasi edi. U 1858 yilda ta'sis etilgan. Oradan besh yil o'tgach (1863 y.) ingliz futbol ligasi vujudga keldi. Keyinchalik esa gimnastika, qilichbozlik, boks va boshqa sport turlari bo'yicha milliy uyushmalar Yevropa, Amerika, Osiyo, Avstraliya mamlakatlarida ham tashkil qilindi.

Sport harakatining kengayishi, qit'alarda milliy sport uyushmalarining tashkil etilishi, xalqaro sport federasiyalarining ta'sis etilishi va musobaqalar o'tkazib turilishi xalqaro Olimpiya o'ynlarini tiklash va o'tkazishga olib keldi. Bu haqda alohida bobda tanishish mumkin. (II qism, VII bob).

Professional sport. Havaskorlik sporti qatorida professional sport ham rivoj topdi. XVII-XVIII asrlarda mavjud bo'lgan sovrinli sport («Prizovoy sport») o'rniga hozirgi davr professional sporti paydo bo'ldi, bu savdo-ishlab chiqarish va moliyaviy kapital bilan uzviy bog'liq edi.

Professional sportchini sotib olish va sotish mumkinligi sababli yollanma ish kuchi predmetiga aylanadi. Chunki u tovarlarni reklama qilish va boshqa sohalarda katta foyda keltira boshladi. Professional sportchi va tadbirkorlarning (menejer) o'zaro munosabatlari shartnomalar asosida rasmiylashtiriladi. «Qanday bo'lmasin g'alaba» shiori ostida katta pul evaziga barcha joylarda reklama qilish professionalizm yo'lida amalga oshirib borildi. Sportchilarga giyohvand modalar (doping) berish, ularning jismoniy, ma'naviy xususiyatlari sun'iy ravishda kuchaytirildi. Professional sport ko'rgazmalarida jinoyatkorlik ishlari ham amalga oshirilishi ko'zda tutildi. Bunday jarayonlarni tashkil qilishda amerikaliklar eng avval ish boshlagan. Amerikalik mutafakkir yozuvchilar X.Marti, E.X.Xeminguey, J.London kabilarning asarlarida professional sportning qonli oqibatlari va xalq ommasining ongsiz ravishda tomoshalarga intilishlari achinarli hol sifatida ifoda etilgan.

Burjuaziya professional sportni rivojlantirish bilan kassa yig'imini, reklamalar, turli xil ayyorlik yo'llari bilan katta foydani qo'lga kiritadi.

Professional sport asta-sekin kurash, boks, beysbol, futbol, basketbol, tennis, avtomotopoyga, velosiped, tog' chang'isi va boshqa sport turlarida ham ildiz ota boshladi, hamda jahonga keng tarqaldi. Professional sportning salbiy tomonlari bilan birgalikda uning targ'ibot yo'lidagi ba'zi ijobiy xususiyatlarini ham tan olishga to'g'ri keladi. Ya'ni ommaning jismoniy mashqlar bilan shug'ullanishi, yoshlarni sport, o'yin va gimnastika bo'yicha tashkil qilingan klublarga jalb etishda bu sport harakatining o'ziga xos xizmatlari mavjud bo'lgan.

X U L O S A

Birinchi jahon urushi arafasi va urush yillarida jismoniy tarbiya va sportni milliylashtirish avjiga chiqdi. Imperialistik hokimiyat harbiy qurollanishni kuchaytirish, o'rinbosarlarni (rezerv) harbiy-jismoniy jihatdan tayyorlashishini yaxshilashga katta kuch sarf qila boshladi. 1911 yildan boshlab Germaniyadagi sport uyushmalarining barcha yo'riqnoma va dasturlari yoshlarni milliy ruhda tarbiyalashga da'vat etadi. Bunda ko'proq harbiy-sport o'yinlari, katta guruhda yurishlar (forsirovanny marsh), sport va motorlashgan klublar tashkil qilish avjiga chiqdi. Nemis maktablarida harbiy-jismoniy tayyorgarlik darslari tashkil qilinib, haftada 3 soatgacha mashg'ulot o'tkazila boshlandi va har kuni 10 daqiqali gimnastika va yurish (marshirovka) tashkil qilindi.

Fransuz harbiy leytenant Jorj Eber (1875-1957) o'zining harbiy jismoniy tayyorgarlik usulini tashkil etdi. Bunda yurish, sakrashlar, yuk ko'tarish, uloqtirish, suzish, himoya va hujum kabi jismoniy mashqlarga tayanildi. Shuningdek, u harbiylarga miltiq, to'pponcha, shpagadan foydalanish, otda yurish, motosikl haydash, qayiqlarda eshkak eshish, yelkanlarni tiklash, belkurak, lom, arra, bolta va bolg'alarni qo'llay bilish kabi sifatlarni tezda uzlashtirishni tavsiya etdi.

Eber sportga qarshi bo'lib, faqat sportdagi professionallikning jiddiy tarafdori edi. U «Sport jismoniy madaniyatga qarshi» nomli kitobini yozadi. U shu sohaga rahbarlik qilsada, ilmiy tayyorgarlikka ega emas edi va o'z usuliyatini faqat tajribalar asosida tashkil etadi. Eber Demenidan farqli ravishda xotin-qizlarning jismoniy tarbiyasiga qarshi noilmiy fikrlar bildiradi. Uning fikricha, erkaklarning mashqlarini xotin-

kizlar ham bajarishi lozim. Buni o'rgatilgan hayvonlar misolida ko'rish mumkinligini ta'kidlaydi.

Eberning usuliyatini Fransiya va boshqa bir qator mamlakatlardagi harbiy o'quv yurtlarida harbiy jismoniy tayyorgarlik mashg'ulotlarida qo'lladilar.

Jismoniy tarbiyani milliylashtirish AQSh, Angliya va boshqa mamlakatlarda ham amalga oshirildi.

O'q otish jamiyatlari, jismoniy va harbiy tayyorgarlik qo'mitalari, skautlar jangovor otryadlarining tashkil etilishi, shuningdek, o'quv yurtlari dasturlariga harbiy-jismoniy tayyorgarlikning kiritilishidan maqsad salomatligiga ko'ra yaroqli kishilarni harbiy xizmatga tayyorlashdan iborat edi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov SH., SHamsuddinov R. Vatan tarixi. T . “O’qituvchi” 1991y.
2. Ibn Arabshox. Amir temur tarixi. T. “Mehnat” 1992 y.
3. Abdumalikov R. Eshnazarov J. Jismoniy madaniyat va sport tarixi. 1993 y.
4. Abdumalikov R. Eshnazarov J. Ajdodlar jismoniy madaniyat va sport tarixini o’rgatish masalalari
5. Botirov X.A. Jismoniy tarbiya va sport tarixi. T. “O’qituvchi” 1993 y
6. Xo’jayev F. O’zbekistonda jismoniy tarbiya. 1997 y.
7. Akramov A.I. O’zbekistonda jismoniy tarbiya va sport tarixi. O’zDJTI 1997
8. Stolbov V.V. Istoriya fizicheskoy kultury.M. Prsvesheniye 1989 g.
9. Ismoilov R. SHolomitskiy. O`zbekistonda FK tarixi. T. 1969 y.
10. Muminov I. Amir Temurning o`rta Osiyo tarixida tutgan urni va roli (yozma manbaalar ma’lumoti asosida) T. 1993 y.

Navoiy davlat pedagogika
instituti
Jismoniy tarbiya fakulteti
3 kurs A-1 guruhi talabasi
Rajabova Diloromning “YAngi
davrdagi jismoniy tarbiya”
mavzusidagi kurs ishiga

TAQRIZ

Talaba Rajabova Dilorom “**Yangi davrdagi jismoniy tarbiya**” mavzusidagi kurs ishi har tomonlama talabga javob beradigan fikrlar yuritilgan.

U Germaniya, Fransiya, Italiya, Rossiya, Xitoy Yaponiya, AQSh va boshqa ko'p davlatlarda jismoniy tarbiyaning rivojlanishi hamda keyinchalik milliy sport turlarining yuzaga kelishi haqida adabiyotlarni o'rganib, atroflicha yoritib berishga harakat qilgan, keng fikr yuritgan.

Ushbu kurs ishi orqali jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish hamda fuqarolarni sportga jalb etishdek tashkiliy ishlarga munosib yo'llanma bo'la oladi.

Xulosa qilib aytganda, kurs ishi talab darajasida yozilgan, talabalar tomonidan manbalardan foydalanilgan mavzu, rejalari bo'yicha batavsil fikr yuritilgan.

Taqriz beruvchi o'qituvchi:

katta o'qituvchi Yo.X.Mustafoev

